



**Shahid Rajaee Teacher Training University- Iran**  
**Ontological Researches**  
**semi-annual scientific journal**  
**ISSN (print): 2345-3761 (online): 2676-4490**  
**Type: Research**

Vol.9, No. 18  
Autumn 2020 & Winter 2021

Journal Homepage: [www.orj.sru.ac.ir](http://www.orj.sru.ac.ir)

## **A Reading on the Ontological Approach to the Necessity of Imamate Based on Mulla Sadra's Philosophical Foundations**

Abedin Darvishpour<sup>1</sup>  
Mehrdad Amiri<sup>2</sup>  
Habib Hatami Ken Kabood<sup>3</sup>

### **Abstract**

In Shiite culture besides the knowledge of monotheism, prophecy and resurrection, no religious belief has significance as the principle of Imamate. In the meantime, the issue of the ontological necessity of Imam's existence is one of the theological-philosophical issues that has been considered by some Islamic thinkers.

Sadr al-Mutallin as a Shi'ite theologian, based on reasoning and intuition has studied the dimensions of the Imamate problem in his most important philosophical and theological works. Based on his philosophical foundations, he studies the position

---

<sup>1</sup>- Assistant Professor, Department of Islamic Theology and Education, Lorestan University, corresponding author [darvishpour.a@lu.ac.ir](mailto:darvishpour.a@lu.ac.ir)

<sup>2</sup>- Assistant Professor, Department of Islamic Theology and Education, Lorestan University [amiri.m@lu.ac.ir](mailto:amiri.m@lu.ac.ir)

<sup>3</sup>- Assistant Professor, Department of Islamic Theology and Education, Lorestan University [hatami.ha@lu.ac.ir](mailto:hatami.ha@lu.ac.ir)

Received: 26/07/2019

Reviewed: 24/01/2020

Revised: 07/10/2020

Accepted: 28/12/2020

of the Imam in the hierarchy of being, explaining the relationship between God, the perfect man and the universe on the basis of the principality of existence and the movement in essence, and demonstrates the necessity of Imamate using an ontological approach based on the rule of Ashraf, ascending and descending arches and introduces the Imam through the virtues of the right to the possibilities and determines his position on the basis of the continuity of the divine grace. This research attempts to describe and explain the necessity of Imamate in transcendent wisdom based on its philosophical and ontological principles with a descriptive-analytical approach.

**Keywords:** Mulla Sadra, Imamate, Ontology, Ashraf Possibility, Mediator of Grace.

### **Problem Statement**

Disagreements in the concept and status of Imamate from the historical, religious and theological point of view have been among the most prominent issues in the Islamic world since the death of the Prophet (pbuh) (Najjarzadegan, 2011, p. 15). The importance of this issue is so great that, according to history, the first important difference between the Islamic Ummah originated from it. (Shahrestani, 1985, Vol. 1, p. 31) In addition to historical evidence in this field, many theologians and philosophers have attempted to argue in this field in order to serve their theological and philosophical foundations. From the Islamic theologian's point of view, Imamate and Prophecy is considered as a guiding the community to achieve perfection and virtue, and the Imam pave the way for those who are capable of attaining perfection and virtue, with guidance and, bring the necessary and sufficient benefit for them. (Ibn Sina, 1993, p. 422) Therefore, Imam is leading guide who enjoys all the advantages of human perfection so that he can become the fundamental pillar of the utopian society and guide it to the realization of their virtues and their consolidation. Imamate is the dignity that one enjoys with the divine endorsements of this capacity to lead and guide society and to complement the community and to serve virtues. (ipid, 1952, p. 125) In his approach to the issue of transcendent wisdom on the issue of Imamate, Mulla Sadra, relying on the spiritual perfection of the Imam, considering him as an intermediary among the people for receiving charity and fajut. He uses the concept of Wali, Imam and Wali as someone who is embodied divine character and possesses divine names and attributes. (Mulla Sadra, 1986, p. 816) Using the concepts of the perfect human being, Mulla Sadra has considered the Imam to be an essential element in the realization of the way of conduct (ipid, 1990, p. 300) and believes that the Imamate was the inner prophecy and remained until the resurrection. It is inevitable that there is a Wali and an Imam who worships God with secret intuition and has the divine book and the origin of the sciences. (Hammu, 1997, p. 461) Therefore, the Divine Imam is the ruler of the universe, who, through his perfection, which is the light in the light of the truth, is in charge of the creatures and the other creatures are subordinate to His existence and obey His command. (Homo, 1992, p. 140) The present paper intends to analyze the effects of their

philosophical attitude in interpreting the necessity of the Imamate problem with an analytical-descriptive approach, relying on the ontological foundations of transcendent wisdom.

### Research Finding

According to the principles of transcendent wisdom, Mulla Sadra refers to the Imam as a perfect and

"human" person, so it can be said;

1. On the basis of his transcendent wisdom, Mulla Sadra, while emphasizing the necessity and status of Imamate in the universe, considers Imam as the recipient of divine virtues.

2. In his view, the Imam is the one who has fulfilled all the perfection of the theoretical and practical powers, and this attribute has, on the one hand, mediated the reception of divine virtues and, on the other hand, assumed the competence of presiding over society and directing man to divine perfection.

3. On the basis of transcendent wisdom, the essence of the material departure from power is to act according to the movement of the material world in the path of abstraction, and the Imam is a perfect human being who directs and moves man toward perfection in order to make him a good communicator. To move with the immaterial world, that is, the active intellect and the world.

4. According to Mulla Sadra's ontological view, the Imam besides the anatomical province has a developmental province, and the perfect human being, in transcendental wisdom, is an imamate and, in view of the actual divine perfections, he is the embodiment of the Rabbi's attributes. Society plays a vital role in divine closure

### References

Ibn Sina H, *Al ahiyat shafa*. Qom: Library Publications Ayatollah Marashi Najafi;1984. persian.

Ebrahim dinani Gh., general *philosophical rules in Islamic philosophy*. tehran: institute of cultural studies and research; 1993. persian.

al-Kirmani H, *fi Ithbat Al-Imama*. Beyroot: dar al-manzar;1995. Arabic.

Javadi Amoli, A., *adab fanaeh moqaraban*. Qom: Asra Publication Center; 2010. persian.

Sohrevardi SH, *al-talvihat*.Tehran: Research Institute of Islamic Sciences and Culture; 2001 persian.



Shahid Rajaei Teacher Training University- Iran  
Ontological Researches  
semi-annual scientific journal  
ISSN (print): 2345-3761 (online): 2676-4490  
Type: Research  
Vol.9, No. 18  
Autumn 2020 & Winter 2021

پژوهش‌های هستی‌شناختی  
دو فصلنامه علمی  
نوع مقاله: پژوهشی  
سال نهم، شماره ۱۸  
پاییز و زمستان ۹۹  
صفحات ۴۴۶-۴۴۷

## خوانشی بر رویکرد هستی‌شناسانه ضرورت امامت بر اساس مبانی فلسفی ملاصدرا

عابدین درویش پور<sup>۱</sup>  
مهرداد امیری<sup>۲</sup>  
حبیب حاتمی کن کبود<sup>۳</sup>

### چکیده

در فرهنگ شیعی در کنار معرفت به توحید، نبوت و معاد هیچ اصلی به اهمیت و عظمت اصل امامت نمی‌رسد. در این میان مسأله ضرورت هستی‌شناسانه وجود امام از جمله موضوعات کلامی- فلسفی است که مورد توجه برخی اندیشمندان اسلامی قرار گرفته است. صدرالمتألهین به عنوان یک حکیم متأله شیعی، بر پایه استدلال و شهود، در مهم‌ترین آثار فلسفی و کلامی خویش به بررسی ابعاد مسأله امامت پرداخته است. ایشان با تکیه بر مبانی فلسفی خویش جایگاه امام را در مراتب هستی مورد تحقیق قرار داده و بر مبنای اصالت وجود و حرکت جوهری به تبیین رابطه خداوند، انسان کامل و عالم هستی می‌پردازد و با رویکردی هستی‌شناسانه بر اساس قاعده امکان اشرف، قوس نزول و قوس صعود و حرکت جوهری ضرورت وجود امام را به اثبات رسانده و امام را واسطه فیوضات حق نسبت به ممکنات معرفی و بر مبنای تداوم و استمرار فیض الهی جایگاه ایشان را مشخص می‌سازد. این پژوهش تلاش دارد با رویکرد توصیفی- تحلیلی، ضرورت وجود امامت را در حکمت متعالیه بر اساس مبانی فلسفی و هستی‌شناسانه آن مورد تشریح و تبیین قرار دهد.

کلمات کلیدی: ملاصدرا، امامت، هستی‌شناسی، امکان اشرف، واسطه فیض.

<sup>۱</sup> - استادیار و عضو هیئت علمی گروه الهیات و معارف اسلامی دانشگاه لرستان، نویسنده مسئول

darvishpour.a@lu.ac.ir

amiri.m@lu.ac.ir

hatami.ha@lu.ac.ir

<sup>۲</sup> - استادیار و عضو هیئت علمی گروه الهیات و معارف اسلامی دانشگاه لرستان

<sup>۳</sup> - استادیار و عضو هیئت علمی گروه الهیات و معارف اسلامی دانشگاه لرستان

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۰۵/۰۴

تاریخ داوری: ۱۳۹۸/۱۱/۰۴

تاریخ اصلاح: ۱۳۹۹/۰۷/۱۶

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۱۰/۰۸

## طرح مسأله

اختلاف در مفهوم و جایگاه امامت از جهت تاریخی، اعتقادی و کلامی از جمله برجسته‌ترین مسائل عالم اسلام پس از رحلت نبی اکرم (ص) بوده است (نجارزادگان، ۲۰۱۱، ص ۱۵). اهمیت این مسأله به قدری است که به گواه تاریخ نخستین اختلاف مهم میان امت اسلامی از آن سرچشمه گرفته است (شهرستانی، ۱۹۸۵، ج ۱، ص ۳۱).

علاوه بر شواهد تاریخی در این حوزه، بسیاری از متکلمین و فلاسفه تلاش داشته‌اند به فراخور مبانی کلامی و فلسفی خویش استدلال و براهینی را در این حوزه مطرح کنند. از این منظر حکمای اسلامی امامت و نبوت، ناظر به هدایت و رهبری جامعه برای نیل افراد به کمالات و فضایل است و امام با اداره جامعه بستری فراهم می‌کند تا تمام افرادی که قابلیت دستیابی به کمالات و فضایل را دارند، بتوانند با هدایت و راهبری امام از این کمالات، بهره‌ای لازم و کافی را ببرند (ابن سینا، ۱۹۹۳، ص ۴۲۲). بنابراین امام فردی است که از همه امتیازات کمالیه بشری برخوردار است تا بتواند رکن اساسی جامعه فاضله گردد و تا تحقق فضایل و تثبیت آنها، هدایت آن را عهده دار شود. امامت، شأن و منزلتی است که شخص به سبب برخورداری از تأییدات کمالیه الهی از آن برخوردار می‌گردد تا با این ظرفیت به رهبری و هدایت جامعه و تکمیل نفوس افراد جامعه و تخلق به فضایل بپردازد. (همو، ۱۹۵۲، ص ۱۲۵).

در رویکرد حکمت متعالیه به مسئله امامت، ملاصدرا با تکیه بر کمالات معنوی امام، ایشان را واسطه میان مردم برای دریافت خیرات و فیوضات دانسته‌اند. ایشان با بکارگیری مفهوم ولی، امام و ولی را کسی می‌داند که فانی در خدا و متخلق به اسما و صفات الهی باشد. (ملاصدرا، ۱۹۸۶، ص ۸۱۶). ملاصدرا با بهره‌گیری از مفاهیمی چون انسان کامل، امام را عنصر ضروری در تحقق سلوک الی‌الحق دانسته (همو، ۱۹۹۰، ص ۳۰۰) و معتقد است که امامت باطن نبوت بوده و تا قیامت باقی است و هر زمانی، ناگزیر از وجود ولی و امامی است که خدای را با شهود کشفی پرستش کرده و علم کتاب الهی و ریشه علوم عالمان نزد او باشد. (همو، ۱۹۹۷، ص ۴۶۱). بنابراین امام حاکم الهی در عالم هستی است، که با کمالات خود که منور به نور حق است، رهبری مخلوقات را به عهده گرفته و مخلوقات دیگر به طفیل وجود او موجود و فرمانبردار اوامر او هستند (همو، ۱۹۹۲، ص ۱۴۰).

جستار حاضر در نظر دارد با رویکردی تحلیلی-توصیفی با تکیه بر مبانی هستی‌شناسانه حکمت متعالیه ملاصدرا به واکاوی تأثیرات نگرش فلسفی ایشان در تفسیر ضرورت مسئله امامت پردازد.

### پیشینه پژوهش

فلسفه ضرورت امامت یکی از مباحث کلامی-اعتقادی است که از سوی برخی پژوهشگران مورد توجه قرار گرفته است. این مسأله در حکمت متعالیه با توجه به ارتباط وثیق این فلسفه با مبانی اعتقادی امامیه بسیار حائز اهمیت است، با این حال پژوهشی مستقل که به نحو مشخص مبانی هستی‌شناسانه ضرورت امامت را در حکمت متعالیه مورد بررسی قرار دهد، ضروری به نظر می‌رسد. از جمله مقالاتی که در این راستا به رشته تحریر درآمده و می‌توان به آنها اشاره کرد.

فلسفه امامت از منظر صدرا نوشته سید یحیی یثربی (۱۹۹۹)، امام شناسی ملاصدرا، بررسی امامت در آثار صدرالمتألهین و حکمت متعالیه نوشته معصومه سالاری راد (۲۰۰۸)، فلسفه امامت در اندیشه ملاصدرا و امام خمینی، مجله حضور (۲۰۰۵) نبوت و امامت در اندیشه ملاصدرا نوشته مجید اسکندری (۲۰۱۰)، امامت در مقایسه در رویکرد حکمت متعالیه و فلسفه مشا نوشته مرتضی یوسفی راد، (۲۰۰۹)، جایگاه تطبیقی نظریه امامت در رویکردهای کلامی و بررسی مبانی فلسفی و عرفانی آن در کلام شیعه نوشته سیدمحمد حسین میردامادی (۲۰۱۹) و مقاله محقق اردبیلی و جایگاه امامت در کلام اسلامی نوشته علیربانی گلپایگانی (۱۹۹۶).

همانگونه که اشاره شد عمده این تحقیقات ناظر به تحلیل درباره امامت شناسی و مسائل و اوصاف و ویژگی‌های مربوط به آن است، اما تا کنون به صورت خاص در باب رویکرد هستی‌شناسانه ضرورت امامت براساس مبانی فلسفی ملاصدرا مقاله به رشته تحریر در نیامده است، تفاوت اساسی جستار حاضر با تحقیقات یادشده در واقع نگرش به ضرورت وجود امام از وجه نظر هستی‌شناسانه مبتنی بر مبانی حکمت متعالیه است که با توجه به آن می‌توان به ارتباط مبانی تفکر امامت شیعی در ساختار حکمت متعالیه پی برد و بدون در نظر گرفتن این نکته دستیابی به فهمی عمیق از حکمت متعالیه دشوار به نظر می‌رسد.

در واقع قاعدهٔ امکان اشرف، قوس صعود و نزول و واسطهٔ فیض امام از جمله نکات قابل تأمل در فلسفه ملاصدراست.

### ۱-۱- امامت در منظر مکاتب اسلامی

در یک نگرش کلی براساس قرآن کریم، می‌توان مبدا و غایت هستی را سیر الی الله و قرب الهی معرفی کرد. (بقره: ۱۵۶) هدایت به عنوان یکی از لوازم و ضروریات این حرکت است که در سایهٔ رسالت انبیا و جانشینان آنان تحقق می‌یابد؛ لذا تمام فرق اسلامی جز خوارج وجود امام را ضروری و واجب می‌دانند (تفتازانی، ۱۹۸۸، ج ۵، ص ۲۳۵). اما در نحوهٔ وجوب آن اختلاف کرده‌اند، نزد اهل سنت هرچند وجود امام ضروری است اما نصب و نص الهی در این حوزه ضرورتی ندارد (ایچی، ۲۰۰۲، ج ۸، ص ۳۶۸).

این در حالی است که از نگاه متکلمین شیعه، امامت نوعی لطف است که مایه تقرب بندگان به طاعات الهی می‌گردد و لطف در تکالیف، عقلاً بر خداوند واجب و ضروری است (حلی، ۲۰۰۰، ص ۵۰۷). بنابراین امامت عبارت است از ریاست عمومی در امور دین و دنیا برای شخصی از اشخاص به نیابت از نبی که نصب آن از جانب خداوند واجب است (همو، ۱۹۰۰، ص ۲۴۲).

را بر عهده وظیفه را واجب می‌دانند، اما در اینکه چه کسی باید این نصب امام معتزلیان امت داشته باشد اختلاف دارند. جبائیان و معتزله بصره، وجوب نصب امامت را بر عهده بر عهده امت نهاده شده است. خداوند می‌دانند، اما معتقدند که وجوب نصب امام از طرف واجب عقل این در حالی است که معتزله بغداد، وجوب نصب امام از سوی امت را به دلیل می‌دانند. (قاضی، ۲۰۰۱، ص ۵۰۹؛ طوسی، ۱۹۹۲، ص ۳۸۸). حاتم اصم از بزرگان معتزله معتقد است که با وجود تلاش مردم در برپایی امور حق و کمک برای نابودی باطل، دیگر و ضرورت امامت را به دلیل ندارد. در نتیجه او مشروعیت را ضرورت وجود امام فایده‌ای دانسته و حکم عقل و شرع را در این رابطه منتفی می‌داند (معروف اجتماع واجب مصلحت الحسینی، ۱۹۹۲، ص ۱۹۵). بر مبنای حکمت مشا نیز «امام» یا «رهبر» مدبری است که توانایی دارد، میان افراد روابط عادلانه برقرار کند و مانع ظلم دیگران شود (ابن سینا،



۱۹۸۴، ص ۴۴۱). از این جهت وجود امام در جامعه ضروری و نصب او عقلاً واجب است (همو، ۱۹۹۷، ص ۵۰۲).

## ۲-۱- امامت در حکمت متعالیه

### ۲-۱-۱- رویکرد فلسفی و عرفانی ملاصدرا در باب امامت

امامت در تفکر ملاصدرا در امتداد تفکر فلسفی ایشان و مبتنی بر مبانی خاص فلسف [او بویژه تشکیک در مراتب وجودی و حرکت جوهری است. در واقع از نگاه ایشان در تمام مراحل وجود، لازم است ممکن اشرف بر ممکن اخس مقدم باشد. بنابراین هرگاه ممکن اخسی وجود داشته باشد، باید مقدم بر آن ممکن اشرف، موجود شده باشد. افزای وجود و ریزش فیض به طور سلسله‌ای از اشرف به اخس است؛ بنابراین سلسله وجود صادر شده از باری همواره از اشرف به اخس و از اعلا به ادناست. بنابراین اساساً ادنا و انقص موجود نمی‌شوند، مگر به سبب اعلا و اکمل و این سببیت و تقدم، ذاتی و طبیعی است (ملاصدرا، ۲۰۰۴، ج ۵، ص ۳۴۲).

از سوی دیگر براساس نظری [حرکت جوهری، طبایع عالم عین حرکت اند و دیگر سکون نقطه مقابل حرکت نیست؛ زیرا سکون در جایی معنی دارد که حرکت عارضی است، نه ذاتی و جوهری به دیگر سخن، نسبت حرکت و سکون به قول اهل منطق تقابل عدم و ملکه است؛ لذا حرکت عارض بر جسم نمی‌شود که با عدم عروضش نام سکون بر آن بگذاریم، بلکه جوهر مادی، عین تغییر و حرکت است و در مقابل آن، جواهری قرار دارند که ذاتاً دارای ثبات بوده و فراتر از زمان و مکان و قوه و امکان استعدادی هستند. از این رو به چنین جواهری-به سبب محکوم نبودن به تغییر و حرکت- نمی‌توان نسبت سکون داد، بلکه این جواهر در مقابل جوهر مادی طبیعت که عین سیلان و جریان است، قرار دارند و بایستی آنها را موصوف به ثبات (در برابر تغییر) دانست (جوادی آملی، ۲۰۱۰، ج ۹، ص ۲۲۳). براین اساس جوهر شیء طبیعی، دائم در حال، تغییر و نو به نو شدن است. از منظر حکمت متعالیه، منظور از جوهری که در حال تجدد و تصرف است، ماهیت شیء نیست، بلکه وجود و نحوه وجود آن است. پس هر چیزی که در عالم طبیعت ثابت

می‌پنداریم، متغیر است و چیزی نمی‌تواند تحت زمان قرار گرفته و واقعاً ثابت باشد حتی اگر آن را ثابت ببینیم، اما در واقع متغیر است (مطهری، ۲۰۰۸، صص ۱۴۰، ۱۴۷).

چیست اندر خُم که اندر نهر

نیست چیست اندر خانه کاندرا شهر نیست

این جهان خُم است و دل چون جوی آب

این جهان حجره است و دل شهر عَجاب

(مولوی، ۱۹۹۹، دفتر ۴، ص ۵۸۷)

بر این اساس انسان هم [قوای هستی را در خود جای داده است و می‌توان انسان کامل را خلاصه و نسخه کتاب هستی دانست؛ ملاصدرا در این باره بیان می‌کند، «بدان که خداوند تعالی همه قوای عالم را در انسان جمع نمود و او را بعد از وجود دیگر اشیا پدید آورد «الذی أحسن کل شیء خلقه و بدء خلق الإنسان من طین». پس خداوند در انسان، ویژگی هم [موجودات بسیط، مرکب، روحانی و ابداعی را قرار داد. پس انسان از آن حیث که مجموع قوای عالم است، همانند خلاصه‌ای از یک کتاب و یا نسخه برگزیده‌ای از یک کتاب است» (ملاصدرا، ۱۹۹۸، ص ۱۱۹).

بنابراین در میان موجودات جهان، فقط انسان است که می‌تواند میان جهان ماده و جهان مجردات رابطه و پیوند برقرار سازد. در واقع وجود انسان رابط و پل پیوند میان تمام عوالم و درجات مختلف جهان هستی است و انسان بستر و موضوع حرکت از قوه بی‌نهایت تا فعلیت نامتناهی است و در این میان امام که نمون [انسان کامل است عهده‌دار هدایت و حرکت که تا انسان را به سوی کمالات سوق دهد و او را لایق ارتباط با عالم غیرمادی و عالم فوق مثال، یعنی عقل فعال و عالم عقول می‌کند (همان، ص ۱۱۴).

همچنین ملاصدرا براساس نگاه عرفانی خویش امامت را مقتضای عنایت الهی می‌داند؛ بنابراین که ادار [نظام دین و دنیا تنها با وجود امام تحقق می‌یابد و معتقد است نیاز مردم به امام از نیاز ایشان به غذا و سایر منافع ضروری بیشتر است (همو، ۲۰۱۲، ص ۴۸۴). بنابراین عدم نصب امام از طرف خداوند یا به خاطر جهل و ناآگاهی از نیاز مردم، یا نقص و ناتوانی خداوند از تأمین نیاز بندگان، و یا بخل ایشان است که با محال بودن هر سه قسم،

لاجرم نصب امام بر خداوند واجب می‌شود (جوادی آملی، ۲۰۰۹، ص ۲۴). به اعتقاد ملاصدرا همانطور که دین به عنوان برنامه برای رسیدن به کمال یکی از لوازم هدایت بشر است، وجود شخص هادی نیز از ضروریات این امر است، «لابد للخلق من الهادی الی کیفیت تحصیل المصالح و طلب المساعی والمناجیح» (ملاصدرا، ۱۹۷۹، ص ۲۷۳). ملاصدرا در عبارتی دیگر از امام، به عنوان «هادی» تعبیر می‌کند که شأن وی راهبری است. (یثربی، ۱۹۹۹، ص ۱۴۱). بنابراین ایشان را ناظم همه امور دینی و دنیایی مسلمین معرفی و مدعی است «نظام دین و دنیا جز با وجود امامی که مردمان به او اقتدا و از او پیروی کنند، به دست نمی‌آید» (ملاصدرا، ۱۹۹۷، ص ۴۷۷). از اینرو وی امام را به سبب برخورداری از کمالات نظری و عملی دارای جامعیتی می‌داند که به اقتضای شان خویش عهده‌دار امامت و هدایت جامعه است (همان، ص ۴۷۸). ایشان برای تبیین و تفسیر این اعتقاد بر اساس مبانی فلسفی خویش دلایلی را مهیا ساخته که به اختصار برخی از آنها را مورد شرح و تفسیر قرار می‌دهیم.

## ۲-۲- ادله ضرورت امامت در حکمت متعالیه

### ۲-۲-۱- قاعده امکان اشرف

امکان اشرف، از جمله قواعد فلسف [اسلامی، به ویژه مکتب اشراق است. بر اساس این قاعده، در سلسله وجودی، وجود داشتن موجود ضعیف‌تر، به معنای آن است که موجود برتر در مرتبه قبل وجود دارد (ابراهیمی دینانی، ۱۹۹۶، ص ۹۷). قاعده امکان اشرف به عنوان اصل فلسفی به دنبال اثبات مسائلی چون ترتب و فیضان هستی (صدور) از مبدأ متعال، اثبات عقول و نفوس مجرد از ماده، اثبات عقول عرضیه ارباب انواع و موجود اشرف است (همو، ۱۹۹۳، ص ۹۷). از نظر تاریخی این قاعده-آن‌چنان که ابن سینا نیز بیان می‌دارد- اولین بار توسط ارسطو مطرح و بعدها در تاریخ فلسف [اسلامی توسط ابن سینا و شیخ اشراق و در نهایت ملاصدرا طرح و مورد استفاده قرار گرفته است (حسن زاده آملی، ۱۹۹۸، ص ۷۳).

بنابراین، هرگاه ممکن اخسی وجود داشته باشد، باید مقدم بر آن وجود ممکن، وجود اشرفی موجود باشد که نسبت به غیر اشرف جایگاه علیت دارد (ملاصدرا، ۱۹۸۱، ص

۳۴۲) و در صورتی که وجود اشرف برای ما ثابت نباشد از وجود غیر اشرف می‌توانیم وجود آن را کشف کنیم (سهروردی، ۲۰۰۱، ج ۱، ص ۵۱) پس هر گاه هر شیء ممکن تحقق یابد که کمالات وجودی‌اش کمتر از ممکن دیگر است باید ممکن شریف‌تری پیش از او موجود باشد (شیروانی، ۱۹۹۷، ص ۶۳). ملاصدرا با استناد به این قاعده معتقد است که در تمام مراحل وجود لازم است ممکن اشرف بر ممکن اخس مقدم باشد (خالقیان، ۱۹۹۸، ص ۳۱۹).

او براساس این مبنای فلسفی در شرح حدیث شریف از امام صادق (علیه السلام) که می‌فرماید: زمین هیچگاه از حجت خداوند خالی نیست (کلینی، ۱۹۹۳، ج ۱، ص ۲۵۴). به اثبات امامت به روش قاعده اشرف پرداخته و بیان می‌کند که در تمام مراحل وجود لازم است وجود ممکن اشرف، مقدم بر ممکن اخس قرار گیرد و امام وجود اشرف و اکملی است که زمین هیچ گاه خالی از او نیست؛ زیرا دارای کمالات و اوصاف الهی است که به سبب آن مقدم بر خلاق شده و عهده دار هدایت و رهبری آنها است (ملاصدرا، ۲۰۰۴، ص ۳۴۲). امام، انسان کاملی است که همه کمالات انسانی را دارد و وجودش شریف‌تر از انسان‌های دیگر است. در نتیجه از مشاهده انسان‌هایی که تنها برخی از کمالات را دارند، به وجود امام و پیشوا پی می‌بریم (ابراهیمی دینانی، ۲۰۰۷، ص ۱۳۷).

بنابراین اگر یک فرد از افراد بشر، روی زمین باشد، باید فرد دیگری نیز باشد که مظهر انسان کامل و حجت الهی شود. این تفاوت مراتب در انسانها اقتضاء می‌کند عالم بشریت، هیچگاه بدون انسان کامل نماند (ملاصدرا، ۱۹۹۷، ص ۲۴۹). پس زمین همواره نیازمند وجود شخصی ممتاز است که قابلیت هدایت و رهبری جامعه را دارد (الکرمانی، ۱۹۹۶، ص ۶۰).

پس تقدم و تأخر در وجود، میان نوع اشرف و نوع اخس مسلم است. انسان اشرف موجودات ارضی است. بنابراین سبب وجود و غایت ذاتی خلقت موجودات ارضی است. ملاصدرا معتقد است: اگر حجت الهی در زمین نباشد، هم [آدمیان نخواهند بود؛ زیرا بقای انواع کل موجودات جهان بستگی به وجود حجت خدا دارد؛ زیرا نوع اشرف و واسطه فیض به انواع بعد از خود است (ملاصدرا، ۱۹۹۷، ج ۲، ص ۴۷۱).

## ۲-۲-۲- قوس نزول و قوس صعود

ملاصدرا نظام هستی را از دو قوس نزول و صعود می‌داند؛ قوس نزول هستی با تجلی خداوند آغاز و به دنبال آن عالم عقل، نفس و در نهایت به هیولا می‌رسد، به همین ترتیب در قوس بازگشت از هیولا آغاز و در نهایت به خداوند متعال ختم می‌شود (همو، ۲۰۰۴، ص ۲۰۷). وجود انسان در حکمت متعالیه امکان تحقق، تمام مراتب هستی، از ضعیف‌ترین تا بالاترین مراتب را در خود داراست. هر فردی از افراد بشر، بر اساس مسأله «کون جامع» و حرکت جوهری، همه مراتب (از نازل‌ترین مرتبه وجود تا عالی‌ترین مراتب) را در حیطه و قلمرو وجودی خود دارد.

بنابراین اگر چه تمام پدیده‌های جهان هستی، در مسیر تکامل‌اند، اما این تکامل تنها در سایه وجود انسان می‌تواند به هدف نهایی خود-که همان تجرد و فعلیت مطلق است- دست یابد با این حال قوای ادراکی بشر، مادامی که اسیر جهان مادی است، از درک این حقایق ناتوان است (همو، ۲۰۰۵، ص ۱۹۸). انسان، در عین حال که موجودی مادی است، امکان عبور از مرز ماده را دارد که در این صورت وجود انسان، تولدی دوباره می‌پذیرد و از بطن ماده، موجودی مجرد متولد می‌شود و با این تولد، حرکت مستمر جهان ماده به نتیجه می‌رسد که اگر چنین نباشد، حرکتی عبث و بیهوده خواهد بود.

مرگ، درد زادن است و زلزله

تن چو مادر، طفل جان را حامله

(مولوی، ۱۹۹۹، دفتر ۱، ص ۴۳۴)

پس برای انسان نیز دو قوس صعود و نزول تعریف می‌شود که با هبوط انسان و گذار از جوار حق و گرفتاری او در دنیا آغاز و با گذر از عوالم جسمانی و طبیعت پایان می‌یابد. در این فاصله حجاب‌های ظلمانی بسیاری میان انسان و خدا فاصله می‌اندازد که حتی گاه به پیامبر و رسولان الهی و صدق گفتار آن‌ها ایمان نمی‌آورد (ملاصدرا، ۲۰۰۱، ص ۱۱۲). قوس صعود نیز از زمین و عالم طبیعت آغاز می‌شود، با این حال شرط کافی برای انجام صعود و سیر و سلوک، آشنایی با صراط مستقیم است و در این میان تنها خلیفه الهی و ولی خدا است که مسیر این سیر برای قافله هستی است و همه هستی به مدد امام به

عنوان مصداق انسان کامل به کمال خود می‌رسند و جمیع کائنات به قافله سالاری خلیفه الله و در سایه ولایت و سرپرستی ولی‌الله به سوی خداوند در سیرند (جوادی آملی، ۲۰۰۸، ج ۳، ص ۱۲۵).

### ۲-۲-۳- واسطه فیض بودن امام

براساس مبانی فلسفی عالم مادی در اصل وجود و استمرار و بقای خود و دریافت کمالات وجودی و هستی‌بخش نیازمند داشتن ارتباط مستمر و مداوم با عالم سماوی یا همان معنوی و خیرات است. (همو، ۱۹۸۱، ص ۲۷۲). ملاصدرا، حلقه اتصال بین انسان و عالم اعلا را امام (انسان کامل) دانسته و انبیا و اولیای الهی را به خاطر ظرفیت کمال وجودی واسطه پاک‌شدن و تزکیه نفوس می‌داند (همو، ۱۹۹۷، ص ۶۰۹). بنابراین انسان‌ها به جهت نقصان و کامل نبودن، نیازمند فردی کامل در کمالات مختلف نفس هستند که استحقاق ریاست مردم و خلافت الهی را داشته باشد (همو، ۱۹۹۵، ص ۴۸۰). براین اساس ملاصدرا معتقد است: همان گونه که واسطه میان خدا و نبی از طریق فرشته وحی برقرار می‌شود امام نیز واسطه میان خلق و نبی (ع) می‌شود (همو، ۱۹۷۵، ص ۴۸۹). امام همان انسان کاملی است که به یاری جامعه بشری آمده تا بتواند معارف و کمالات حقیقی را به انسان‌های مشتاق هدایت برساند (همو، ۲۰۰۴، ج ۹، ص ۱۹۷ - ۱۹۴).

ملاصدرا با اشاره به ضرورت وجود رابط، میان انسان و خالق و بهره‌وری انسان از فیوضات الهی، شخصی را شایسته واسطه فیض می‌داند که خود مسیر کمالات (سفرهای چهارگانه) را طی کرده و پس از بازگشت از سفر (من الخلق الی الحق) حجاب‌های ظلمانی عالم ماده را پاره کرده و با کوله باری از کمالات الهی روبه‌سوی خلق رو آورده و آنان را به‌سوی مسیر الهی و دستیابی به کمالات، رهنمون گردیده است (همان، ص ۱۸).

به نظر ملاصدرا وظیفه امام صرفاً تنظیم معیشت و زندگی دنیوی نیست، بلکه رسیدن به کمال و تعالی انسان وجهی مهم‌تر و اساسی‌تر در توجیه ضرورت امام برای رهبری جامعه است. او هدایت افراد جامعه به قرب الهی و ارائه طریق برای رسیدن به آن «صراط مستقیم» از اهداف والای امامت می‌داند (لطیفی، ۲۰۰۸، ص ۱۴۶).

## ۲-۲-۴- امام به عنوان وجه ربوبی

گرچه هر موجودی مظهر اسمی از اسماء الهی است، اما انسان کامل مظهر اسم الله است که جامع همه اسماء است و او باید کسی باشد که بتواند جانشین و مظهر همه اسماء الهی و آیینه تمام‌نمای صفات او باشد و امام همان انسان کاملی است که جمیع صفات خداوند در او ظهور کرده است. در رویکرد متعالیه، ملاصدرا در تلاش است تا امامت را به عنوان انسان کامل مظهر ربوبیت الهی معرفی کند (فخری، ۲۰۰۶، ص ۲۴۲). طبق آموزه‌های فلاسفه اسلامی عالم آفرینش، نظام احسن است که به واسطه عقل، به‌عنوان مظهر عالم ربوبی است، محقق گردیده است (ملاصدرا، ۲۰۰۴، ج ۱، ص ۲۴).

همچنین ملاصدرا در کتاب *ایقاز النائمین* تأکید دارد که توحید عبارت است از پوشیده شدن وجه عبودیت با وجه ربوبیت و مخفی شدن ذات سالک در پیشگاه حضرت ربوبی، به گونه‌ای که رب، ظاهر است و عبد، پنهان گردد. و این امر تبدیل صفات بشری به صفات الهی است. پس به میزانی که صفتی از صفات بشری مرتفع شود صفتی از صفات الهی جایگزین آن می‌شود. همچنانکه در حدیث مشهور بیان شده است حق سمع و بصر او می‌شود و آن گونه که خدا بخواهد در وجود تصرف می‌کند و امام وجه ربوبی و نمونه کامل عبودیت و بندگی است (همو، بی تا، ص ۵۸). بنابراین امام به‌عنوان ولی و انسان کامل مظهر صفات الهی است که از همه کمالات عقل نظری و عملی برخوردار گشته است و هر آنچه انجام دهد و هر آنچه به تدبیر آن برآید، مطابق با ساحت ربوبی او و تجلیگاه ربوبیت الهی در جامعه است (همو، ج ۹، ص ۱۸۶).

## نتیجه‌گیری

ملاصدرا براساس مبانی حکمت متعالیه از امام به عنوان انسان کامل و «ولی» تعبیر می‌کند؛ لذا می‌توان گفت:

۱. ملاصدرا بر اساس مبانی حکمت متعالیه خود با نگاه هستی‌شناسانه ضمن تأکید بر ضرورت و جایگاه امامت در جهان هستی، امام را واسطه دریافت فیوضات الهی می‌داند.

۲. در منظر او امام کسی است که تمام کمالات قوای نظری و عملی را به فعلیت رسانده و این ویژگی سبب گردیده که از سویی واسطه دریافت فیوضات الهی باشد و از سوی دیگر، شایستگی ریاست جامعه و هدایت انسان را به سوی کمالات الهی عهده‌دار شود.
۳. برمبنای حکمت متعالیه، حرکت جوهری خروج از قوه به فعل است تا براساس آن حرکت جهان ماده، در مسیر تجرد قرار گیرد و امام نمونه انسان کاملی است، که هدایت و حرکت انسان را به سوی کمالات بر عهده دارد تا او را لایق ارتباط با عالم غیرمادی، یعنی عقل فعال و عالم عقول کند.
۴. در نگاه هستی‌شناسانه ملاصدرا معتقد است، امام علاوه بر ولایت تشریحی، دارای ولایت تکوینی است و مقام انسان کامل، در حکمت متعالیه، از آن امام است و با توجه به کمالات بالفعل الهی که دارد مظهر تجلی صفات ربوبی است که در رساندن افراد جامعه به قرب الهی نقش بسزایی دارد.

### مشارکت نویسندگان

۱. عابدین درویش پور نویسنده مسئول: طرح عنوان مقاله و جمع آوری مطالب در چارچوب کلی مقاله مقدمه و متن اصلی و نتیجه‌گیری.
۲. مهرداد امیری: بازخوانی مقاله ویرایش پیش‌ن [موضوع و جمع بندی و نتیجه‌گیری.
۳. حبیب حاتمی کن کبود: بازبینی مقاله و ویرایش علمی

### تشکر و قدرانی

از استاد ارجمند جناب آقای دکتر خادمی و همکاران محترمی که با راهنمایی‌ها و نکات ارزشمند خود در زمینه این مقاله بنده را یاری نموده‌اند تشکر و سپاس فراوان دارم.

### تعارض منافع

هیچ‌گونه تعارض منافع توسط نویسندگان بیان نشده است.



## معرفی نویسندگان



**عابدین درویش پور** استادیار دانشگاه لرستان عضو گروه آموزشی الهیات و معارف است. ایشان لیسانس الهیات و معارف اسلامی را در سال ۱۳۷۴ از دانشکده الهیات معارف اسلامی دانشگاه قم و کارشناسی ارشد فلسفه و کلام اسلامی را در سال ۱۳۸۲ از دانشکده الهیات دانشگاه قم است و دکتری کلام اسلامی را نیز در از دانشکده الهیات دانشگاه قم در سال ۱۳۹۵ کسب کرده است ایشان ۵ مقاله علمی پژوهشی در مجلات و کنفرانس‌های علمی ارائه کرده است. او مدیر گروه الهیات و معارف اسلامی است. زمینه‌های تخصصی ایشان عبارتند از: فلسفه و کلام اسلامی.

**Darvishpour, A. Assistant Professor, University, Philosophy and Theology, Lorestan University, Lorestan, Iran**

[darvishpour.a@lu.ac.ir](mailto:darvishpour.a@lu.ac.ir)



**مهرداد امیری** استادیار دانشگاه لرستان عضو گروه آموزشی الهیات و معارف است. ایشان لیسانس الهیات و معارف اسلامی را در سال ۱۳۷۵ از دانشکده پردیس فاربی دانشگاه تهران و کارشناسی ارشد فلسفه و حکمت اسلامی را در سال ۱۳۸۳ از دانشکده الهیات اصفهان و دکتری فلسفه تطبیقی خود را نیز در از دانشگاه اصفهان در سال ۱۳۹۳ کسب کرده است ایشان ۹ مقاله علمی پژوهشی در مجلات و کنفرانس‌های علمی ارائه کرده‌اند. او مدیر گروه الهیات و معارف اسلامی است. زمینه‌های تخصصی ایشان عبارتند از: فلسفه و کلام اسلامی و تاریخ فلسفه.

**Amiri, M. Assistant Professor, University, Philosophy and Theology, Lorestan University, Lorestan, Iran**

[amiri.m@lu.ac.ir](mailto:amiri.m@lu.ac.ir)



**حبیب حاتمی کن کبود** استادیار دانشگاه لرستان عضو گروه آموزشی الهیات و معارف است. ایشان لیسانس الهیات را در سال ۱۳۷۶ از دانشکده الهیات معارف اسلامی دانشگاه ادیان و مذاهب قم و کارشناسی ارشد ادیان را در سال ۱۳۸۲ و دکتری ادیان را نیز از دانشگاه ادیان و مذاهب قم در سال ۱۳۹۴ کسب کرده است ایشان تاکنون ۱۱ مقاله علمی پژوهشی در مجلات و کنفرانس‌های علمی ارائه نموده‌اند. او مسئول دفتر نهاد رهبری دانشگاه لرستان است. زمینه‌های تخصصی ایشان عبارتند از: ادیان و تاریخ ادیان و عرفان و تصوف.

Hatami Kan Kaboud, H. Assistant Professor, University of Philosophy and Theology, Lorestan University, Lorestan, Iran  
 ✉ hatami.ha@lu.ac.ir

### منابع و مأخذ

- al-Kirmanani H, *fi Ithbat Al-Imama*. Beyroot: dar al-manzar;1995. Arabic.  
 Ibn Sina H, *Al ahiyat shafa*. Qom: Library Publications Ayatollah Marashi Najafi;1984. persian.  
 Ibn manzoor m, *Lesan al arab*. Beyroot: dar al-gil; 1993. Arabic.  
 Ibn fars A, *Moejam o Al maqaeis o al-loghat*. Qom: publisher maktab al-ealame al-eslami; 1984. persian.  
 Ebrahim dinani Gh., *general philosophical rules in Islamic philosophy*. tehran: institute of cultural studies and research; 1993. persian.  
 Ebrahim dinani G. *The prayer of the philosopher*. Mashhad:razavi university; 2006. Persian.  
 Eji S., *Sharh al-Mavaghef*. Qom: Al-Sharif Al-Radhi; 2001. persian.  
 Taftazani S., *Sharh al-Aqa'id*. Qom: Al-Sharif Al-Radhi; 1988. persian.  
 Helli H., *Kashf al-murad fi sharh tajrid*.Tehran: islamieh; 2000. persian.  
 Hasanzadeh-Amoli.H, *sharh Al-manzoomeh*.Tehran:nab publication; 1995. persian.  
 Khaleghian f, *Ashraf rule of possibility*. Kherdname Sadra journal 1998; 14: 115- 98.  
 Javadi Amoli, A., *adab fanaeh moqaraban*. Qom: Asra Publication Center; 2010. persian.  
 Javadi Amoli, A., *Tafsir Tasneem*. Qom: Asra Publication Center; 2008. persian.  
 Javadi Amoli, A., *Hekmat Al- Motaaliyeh*. Qom: Publication Center al-zahra; 1989. persian.

- Sabzevari M, *Asrar al-hikam*. Tehran: Islamic Book Publishing; 1983. persian.
- Sohrevardi SH, *al-talvihat*. Tehran: Research Institute of Islamic Sciences and Culture; 2001 persian.
- Shahrestani M, *al-melal o al-nahle*. Qom: Al-sharif Al-Radhi; 1985. Persian.
- Shirvani A, *Description of wisdom*. Qom: Publication of Islamic propaganda; 1997. persian.
- Shirazi M, *Al- Hekmat Al- Motaaliyeh Fi Al- Asfar Al- Aghliyah Al- Arbaei*, three edition, Beyroot, Dar Ehya Al- Toras Al- Arabic. 1992. Arabic.
- Shirazi M, *Al-Mabda' wa'l-ma'ad*. Tehran: Islamic Wisdom Institute sadra; 2001. persian.
- Shirazi M, *Al-Shawahid Al-Rububiyyah*. Tehran: Iranian philosophy association; 1981. persian.
- Shirazi M, *Sharh Usul al-Kafi*. Tehran: institute of Cultural Studies and Research; 1986. persian.
- Shirazi M, *Mafatih al-gheyb*. Qom: mooli publication, 1986. persian.
- Shirazi M, *eyqaz al-naemin*. Tehran: Iranian Society of Wisdom and Philosophy, 1983. persian.
- Sharif M, *The course of philosophy in the Islamic world*. tehran; university publication center; 1953. persian.
- Tusi N., *Tajrid al-i'tiqad*. Qom: shakoori publication; 1992. persian.
- Qazi A., *Sharh al-osool al-khamseh*: beyroot; 2001. Arabic.
- Latifi R., *Imamat and philosophy of creation*. Qom: masjid jamkaran publication; 2008, persian.
- Tabatabayi M., *The Qur'an in Islam*. Tehran: dar al-maktab al-islamyeh: 1986. persian.
- Motahari M, *Movement and time in Islamic philosophy*; 1995, persian.
- Mevlvi J., *Masnavi*. Tehran: hermes publication; 1999. persian.
- Marouf Al-Husseini H, *Shiite bein Ash'ari wal mu'tazilah*. Mashhad: astan qods razavi publication; 1991. persian.
- Najarzadegan F, *A study of Allameh Tabatabai's view on the Imamate meaning "guidance to the command"*. Journal oof quran and hadith research. 2011; 1: -125- 107.
- Yathribi Y, *Philosophy of Imamate from the perspective of Sadra*. Ghabsat Magazine, 2008; 11, 114- 125. Persian.

**How to cite this paper:**

Abedin Darvishpour, Mehrdad Amiri, Habib Hatami Ken Kabood (2020- 2021). A Reading on the Ontological Approach to the Necessity of Imamate Based on Mulla Sadra's Philosophical Foundations. *Journal of Ontological Researches*, 9(18), 447-466. Persian.

**DOI:** 10.22061/orj.2020.1396

**URL:** [http://orj.sru.ac.ir/article\\_1396.html](http://orj.sru.ac.ir/article_1396.html)



Copyrights for this article are retained by the author(s) with publishing rights granted to SRU Press. The content of this article is subject to the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC-BY-NC 4.0) License. For more information, please visit <https://www.creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/legalcode>.